

บทที่ ๓

หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของพระธรรมกถึก ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการกล่าวถึงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของพระธรรมกถึกตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งออกเป็น หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก หลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก และ อุกุศลธรรมที่เป็นข้าศึกต่อพระธรรมกถึก ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๓.๑ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก

การศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก เป็นการกล่าวถึงหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก โดยแบ่งออกเป็น อนุปุพพิกา สีลาการสอน ๔ องค์แห่งพหูสูต ๕ และสังคหวัตถุ ๔ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ อนุปุพพิกา

อนุปุพพิกา^๑ เป็นธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อฟอกอัธยาศัยของบุคคล ผู้ฟังให้มีความประณีตขึ้นไปโดยลำดับ ถ้าหากว่าผู้ฟังสามารถที่จะชำระกิเลสของตนให้เบาบางลงได้ ตามที่ทรงแสดงแล้วจึงเรียกว่า พุทธานุศาสนี คือพระธรรมที่พระองค์แสดงมากที่สุด เนื่องจากการเป็นกรค่อยๆ ชัดเชลาจิตใจของผู้ฟังไปโดยลำดับ แต่เวลาแสดงจริงๆ นั้น ไม่จำเป็นต้องแสดงครบหมดทั้ง ๕ ข้อ ผู้ฟังสามารถเรียนรู้ประพฤติปฏิบัติได้ในระดับใดก็จะทรงแสดงไปในระดับนั้น

พระพุทธองค์ทรงแสดงประโยชน์ของการให้ เพื่อขจัดความตระหนี่ ความเห็นแก่ตัวของบุคคลให้เจือจางลงไป บังเกิดมีน้ำใจเผื่อแผ่ เอื้อเฟื้อต่อบุคคลอื่นจนถึงกับพร้อมที่จะเสียสละและบริจาคทาน จากนั้นก็จะทรงแสดงศีล เพื่อให้บุคคลตระหนักที่จะควบคุมกาย วาจาของตนให้ประพฤติเรียบร้อย ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนและผู้อื่น ไม่ทำตนให้เป็นพิษเป็นภัยต่อหมู่คณะที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ จนถึงพร้อมที่จะยอมรับนับถือบุคคลอื่น และทำตนให้เป็นประโยชน์ เป็นศักดิ์ศรีแก่หมู่คณะ จากนั้นก็จะแสดงผลดีงามที่เกิดขึ้นจากการให้ทานและการรักษาศีลที่บุคคลจะพึงประสบ ทั้งในปัจจุบันและในภายภาคหน้า คือการอุปถัมภ์เกิดในสวรรค์ และเมื่อบุคคลเห็นชื่นชม เพลิดเพลินกับความสุขในสวรรค์อัธยาศัยของบุคคลนั้น สามารถที่จะเรียนรู้ปฏิบัติสูงขึ้นไปพระองค์ก็จะแสดงถึงโทษแห่งกาม คือการที่ใจของบุคคลไปกำหนดรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ^๒ นำใคร่ นำปรารถนา นำพอใจ วัตถุกามเหล่านั้น จะเป็นของมนุษย์หรือของทิพย์ก็ตาม ก็ล้วนแล้วแต่เป็นของ

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๖๘.

^๒ วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๓/๓.

ที่มีโทษ ก่อให้เกิดความหมกมุ่น ยึดติด ผ่อนคลายได้ยากสลัดได้ยาก จิตใจจะกำหนดเพิลิตเพิลินอยู่ในอารมณ์เหล่านั้น แต่เมื่อบุคคลมีความเบื่อหน่ายในกามก็จะแสดงเนกขัมมานิสงส์คืออานิสงส์แห่งการออกจากกามนี้เป็นหลักที่ทรงแสดงไปตามลำดับดังนี้

(๑) ทานกถา^๓ กล่าวว่าด้วยทาน คือการให้ ทานนี้เป็นต้นเค้าแห่งความสุขทั้งหลาย เป็นแห่งสมบัติทั้งหลาย เป็นที่ตั้งแห่งโภคะทั้งปวง เป็นที่ต้านภัย เป็นคตินำไปข้างหน้าของบุคคลที่ยังประพติลุ่มๆ ดอนๆ อยู่ ทานเป็นที่พำนักพักพิงอาศัย ที่ยึดเหนี่ยวอันเสมอเหมือนทานไม่มีทั้งในโลกนี้และในโลกอื่น ดุจสีหบัลลังก์ อันล้วนแล้วด้วยรัตนะ เป็นที่พำนักอาศัย ดุจเชือกผูกห้อยไว้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวคือ

- ๑) ทานเป็นดุจทาส เพราะเป็นเครื่องกันทุกข
 - ๒) ทานเป็นดุจเกราะของผู้กล้าหาญในสงคราม เป็นเครื่องทำให้อุ่นใจ
 - ๓) ทานเป็นดุจเมืองที่ตกแต่งไว้ดีแล้วเพราะเป็นที่ป้องกัน
 - ๔) ทานเป็นดุจดอกปทุม เพราะไม่เปื้อนมลทิน คือความตระหนี่
 - ๕) ทานเป็นดุจจสรพิช เพราะความตระหนี่เป็นต้น ไม่อาจเข้าใกล้
 - ๖) ทานเป็นดุจราชสีห์ สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง
 - ๗) ทานเป็นดุจพญาม้าลาหะเพราะพาให้ถึงภูมิอันเกษม
- ทานนี้เป็นมรรคาที่เราตถาคตได้ดำเนินมาแล้ว เป็นเชือกของเรามาโดยแท้ เมื่อเราเป็นพระโพธิสัตว์ สร้างบารมีอยู่บำเพ็ญมหาญเป็นอันมาก ทานนี้ย่อมให้สวรรค์สมบัติจนถึงอภิสมมาสัมโพธิญาณ เมื่อบุคคลทำทานได้ จึงอาจสมาทานศีลได้ ในขณะที่เดียวกันก็ทรงแสดงอานิสงส์ของทานอย่างที่ทรงแสดงไว้ในทานานิสงส์สูตรว่า

- ๑) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักที่ชอกใจของชนหมู่มาก
- ๒) สัปบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
- ๓) เกียรติคุณของผู้ให้ทานย่อมขจรไป
- ๔) ผู้ให้ทานย่อมไม่เห็นห่างจากธรรมของคฤหัสถ์
- ๕) ผู้ให้ทานเมื่อล่วงลับไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์^๔

เมื่อทรงแสดงทานไป ตามสมควรแล้วอัยยาศัยของบุคคลพร้อมที่จะปฏิบัติธรรมเบื้องสูงขึ้นไปก็จะแสดงในเรื่องศีลต่อไป

(๒) สीलกถา^๕ คือ กถาที่ว่าด้วยคุณของศีล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ไม่มีโทษ เช่น ทรงแสดงว่า ชื่อว่าศีลนี้เป็นที่พำนัก เป็นที่อาศัยที่ต้านภัย เป็นที่ยึดเหนี่ยว ด้านทาน เป็นที่หลบภัย เป็นคติที่เป็นไปในเบื้องหน้า ศีลเป็นเชือกของเรตถาคต ได้บำเพ็ญศีลบารมีในภพนั้นๆ เป็นอนากอนันต์ ศีลเป็นที่อาศัย เป็นที่ตั้งแห่งสมบัติทั้งหลาย ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น ไม่มีที่พำนักอาศัยอื่นเสมอเหมือน เครื่องอลังการก็ดี ดอกไม้ก็ดี เครื่องประทีปผวิก็ดีที่เสมอเหมือนเครื่องอลังการคือศีล ดอกไม้คือศีล เครื่องประทีปคือศีล หามีไม่ แท้จริง ชาวเทวโลกย่อมนิยมบูชาทาน

^๓ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๖๙/๘๒.

^๔ อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๕/๕๖.

^๕ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๖๙/๘๓.

๒) กาม อุปมาเหมือนการถือคบเพลิงทวนลมบ้าง

๓) กาม อุปมาเหมือนคนเป็นโรคเรื้อน

๙

เมื่อบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องก็ต้องระมัดระวังอันตรายที่เกิดขึ้นแก่ตน เปรียบเหมือนกับขึ้นเรือนไฟ เปรียบเหมือนกับผลไม้ซึ่งเป็นที่ต้องการของสัตว์ทั้งหลายด้วยและก็เปลี่ยนแปลงไปเร็วเป็นต้น

(๕) เนกขัมมานิสงส์^{๑๐} คือ อานิสงส์แห่งการออกจากกามว่าเป็นที่ปลอดภัย ปลอดภัย ยุติเวรภัยด้วยประการต่างๆ มีความสงบมีความโปร่งเบา มีความเป็นอิสระ ไม่ไปเกี่ยวเกาะผูกพันกับกามคุณทั้งหลายมากเกินไป แต่ในขณะเดียวกัน ทรงแสดงประเภทของเนกขัมมะคือการออกซึ่งแปลว่าการออกจากกาม หรือ การออกเพื่อคุณอันใหญ่นั้นคือ

๑) ชื่อว่าการออกจากกาม (เนกขัมมะ) คือ เพราะออกไปจากกิเลสทุกอย่าง

๒) ชื่อว่าความสงัด (ปวิเวก) เพราะสงัดจากกิเลสเหล่านั้น

๓) ชื่อว่าความไม่เบียดเบียน (อภัยาปัชชะ) เพราะไม่มีความเบียดเบียน

๔) ชื่อว่าความสิ้นอุปาทาน (อุปาทานักขยะ) เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นอุปาทาน

๕) ชื่อว่าความสิ้นตัณหา (ตัณห์ขยะ) เพราะเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นตัณหา

๖) ชื่อว่าความไม่ลุ่มหลง (อสมมโหะ) เพราะไม่มีความลุ่มหลง^{๑๑}

อนุพุทฺธิกา จึงเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึกโดยตรงที่ใช้ในการแสดงธรรมแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่สนใจในการฟังธรรม

๓.๑.๒ ลีลาการสอน ๔

ลีลาการสอน ๔ นั้น ในคัมภีร์เป็นลีลาการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวกปรากฏข้อความ เป็นบทกิริยาทั้งกิริยาอาชยาดและกิริยาภิตก์ ดังข้อความว่า

อถ โข ภควา มหาปชาบดี โคตมึ ฐมมียา กถาย สนทสฺเสสิ สมทาเปสิ สมุตเตเชสิ สมปหฺเสสิ.

ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พระนางมหาปชาบดีเห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแล้วกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา^{๑๒} เอกมณฺตํ นิสินฺนํ โข ตํ อิตถิ อายสฺมา อุทายี ฐมมียา กถาย สนทสฺเสสิ สมทาเปสิ สมุตเตเชสิ สมปหฺเสสิ. พระอุทายีชี้แจงให้หญิงม่ายเห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแล้วกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา^{๑๓}

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๓/๒๕๑.

^{๑๐} ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๖๙/๘๖.

^{๑๑} วิ.อ. (ไทย) ๓/๒๔๓/๑๙๒-๑๙๓.

^{๑๒} วิมพา.(บาลี) ๒/๕๓๖/..., วิมพา.(ไทย) ๒/๕๓๖/๑๐๑.

^{๑๓} วิมพา. (บาลี) ๑/๒๙๐/..., วิมพา. (ไทย) ๑/๒๙๐/๓๒๘.

อถ โข ภควา เวรณชฺช พราหมณฺณ ฌมมียา กถาย สนทสฺเสตวา สมาทเปตวา สมุตเตเชตวา สมป
ทฺเสตวา อฏฺฐายาสนา ปกฺกามิ. ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคทรงรับคำนิมนต์โดยดุชนิภาพ ทรงชี้แจง
ให้เวรณชฺชพราหมณฺเห็นชัด ชวนให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแกลัวกล้า ปล่อยขโลมใจให้
สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา แล้วเสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป^{๑๔}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้นำมาอธิบายเป็นลีลาการสอน ๔ ในรูปแบบนามไว้
ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม ดังนี้

ลีลาการสอน หรือ พุทธลีลาในการสอน หรือ เทศนาวิธี ๔ (การสอนของพระพุทธเจ้า
แต่ละครั้ง แม้ที่เป็นเพียงธรรมิกถา หรือการสนทนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะ
พิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดีโดยมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะ ๔ ประการ)

๑. สันทสสนา (ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบาย
และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูงมือไปดูเห็นกับตา)

๒. สมาทปนา (ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือหัดทำ ก็
แนะนำหรือ บรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญจนใจ
ยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ)

๓. สมุตเตชนา (เราใจให้อาจหาญแกลัวกล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้นเกิด
ความอุตสาหะ มีกำลังใจแข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ สู้งาน ไม่หวั่นระย่อ ไม่กลัว
เหนื่อย ไม่กลัวยาก)

๔. สัมปทังสนา (ปล่อยขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้แจ่มชื่นเบิกบาน
โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำ
ให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ)

อรรถกถาชี้แจงเพิ่มเติมว่า ข้อ ๑ ปลดเปลื้องความเขลาหรือความมืดมัว ข้อ ๒
ปลดเปลื้องความประมาท ข้อ ๓ ปลดเปลื้องความอืดคร้าน ข้อ ๔ สัมฤทธิ์การปฏิบัติ จำ ๔ ข้อ
นี้สั้นๆ ว่า “ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ เราให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แกลัวกล้า
ร่าเริง”^{๑๕}

^{๑๔} วิมหา. (บาลี) ๑/๒๒/..., วิมหา. (ไทย) ๑/๒๒/๑๕.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๖,
(กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้นตัง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๕-๑๔๖.

๓.๑.๓ องค์แห่งพหูสูตร ๕

(๑) พหูสูตรสุตา เป็นพหูสูตร

(๒) ธตา ทรงสุตะ คือทรงจำไว้ได้

(๓) วจสา ปริจิตา คล่องปาก

(๔) มนसानุเปกขิตา ขึ้นใจ

(๕) ทิฏฐิยา สุปปฏิวิธา แหว่งตลอดดีด้วยทิฐิ

๑๖

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้อธิบายองค์แห่งพหูสูตรในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรมว่า องค์ แห่งพหูสูตร ๕ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก หมายถึง เป็นคุณสมบัติที่ทำให้ควรได้รับชื่อว่าเป็นพหูสูตร คือ ผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียน ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

(๑) พหูสูตรา หมายถึง ฟังมาก คือ ได้เล่าเรียนสดับฟังไว้มาก

(๒) ธตา หมายถึง จำได้ คือ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำความไว้มั่นยำ

(๓) วจสา ปริจิตา หมายถึง คล่องปาก คือ ท่องบ่นหรือใช้พูดอยู่เสมอจนแคล่วคล่อง จัดเจน

(๔) มนसानุเปกขิตา หมายถึง เพ่งขึ้นใจ คือ ใส่ใจนึกคิดพิจารณาจนเจนใจ นึกถึงครั้งใดก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัด

(๕) ทิฏฐิยา สุปปฏิวิธา หมายถึง ขบได้ด้วยทฤษฎี หรือ แหว่งตลอดดีด้วยทิฐิ คือ ความเข้าใจลึกซึ้ง มองเห็นประจักษ์แจ้งด้วยปัญญา ทั้งในแง่ความหมายและเหตุผล^{๑๖}

ในสิลสูตร^{๑๗} พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เฒ่าประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รักเป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์ ธรรม ๕ ประการคือ

(๑) ภิกษุผู้เฒ่าเป็นผู้มีศีล สำรวมในปาติโมกขสังวรถึงพร้อมด้วยอาจารย์ และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษมีประมาณน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) เป็นพหูสูตร ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมสมสุตะ

- เป็นผู้ได้สดับมาก

- ทรงจำไว้

- คล่องปาก

- ขึ้นใจ

- แหว่งตลอดด้วยดีด้วยทิฐิ ซึ่งธรรมทั้งหลายอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง

^{๑๖} อิง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๘๗/๑๐๔-๑๐๕, ๘๘/๑๐๔-๑๐๕, ๙๖/๑๑๑, ๑๐๙/๑๒๕-๑๒๖, อิง.ปญจ.

(ไทย) ๒๒/๘๗/๑๕๕, ๘๘/๑๕๗-๑๕๘, ๙๖/๑๖๖, ๑๐๙/๑๘๖.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๑.

^{๑๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๘/๒๐๑.

(๓) เป็นผู้มีวาจาไพเราะ พุทฺธวาจาอ่อนหวาน ประกอบด้วยวาจาของชาวเมืองที่สละสลวย ไม่มีโทษ ให้ความหมายได้

(๔) เป็นผู้ได้ตามความปรารถนา ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ซึ่งฉาน ๔อันมีในจิตยิ่ง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน

(๕) กระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์^{๑๙}

๓.๑.๔ สังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีหลายแห่ง เช่น

สังคหัตถ์ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔

๑. ทาน (การให้)
๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)
๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)^{๒๐}

ในขุททกนิกาย ชาตก เปยยวัชชะ เป็นปิยวาจา ดังข้อความว่า

สังคหัตถ์ทั้งหลาย คือ

๑. ทาน (การให้)
๒. ปิยวาจา (การเจรจาถ้อยคำที่น่ารัก)
๓. อตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)
๔. สมานัตตตา (ความเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรในที่นั้นๆ)

ทั้ง ๔ ประการนี้ยังมีอยู่ในโลกนี้ เหมือนเพลาธยังมีแกรธที่กำลังแล่นไป^{๒๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายสังคหัตถ์ ๔ ไว้ในหนังสือพจนานุกรม พุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม ดังนี้

สังคหัตถ์ ๔ (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี,หลักการสงเคราะห์)

๑. ทาน (การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน)

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก วาจาสุดดีมีน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ

^{๑๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๘/๒๐๑.

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๓๑๓/๒๙๕, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑, ๒๕๖/๓๗๓.

^{๒๑} ขุ.ชา (ไทย) ๒๘/๑๗๘/๘๓.

คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่กันถึ ตลอดถึง คำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยินดี)

๓. **อรรถจริยา** (การประพฤติประโยชน์คือชวนช่วยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญ สาธารณประโยชน์ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม)

๔. **สมานัตตา** (ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอ กันในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี)

ท่านอธิบาย **สมานัตตา** (ความมีตนเสมอ) ไว้ในเชิงอรรถว่า “ในปรภณฝ่ายสันสกฤตของ มหายน เป็น *สมานารุธตา* (= บาลี *สมานตุลตา*) แปลว่า “ความเป็นผู้มีจุดหมายร่วมกัน หรือความคำนึงประโยชน์อันร่วมกัน” (having common aims; feeling of common good) คำแปลนี้ถือตามทีแปลกันมาเดิม แต่ตามคำอธิบายในคัมภีร์ น่าจะแปลว่า “ความมีตน ร่วม” (participation) โดยเฉพาะมุ่งเอารวมสุขร่วมทุกข์”^{๒๒}

สังคหวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก หมายถึง เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวและประสานใจคนไว้ในความสามัคคี เป็นเครื่องส่งเสริม สนับสนุนในการอนุเคราะห์ซึ่งกัน เพื่อให้มีการปฏิบัติต่อกันอย่างเหมาะสมเป็นหลักการสงเคราะห์ที่ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

(๑) ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดถึงให้ความรู้ และแนะนำสั่งสอน ถือเป็นการฝึกตนให้มีการสละออกซึ่งสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นวัตถุ สิ่งของ และมีชีวิตสิ่งของ ซึ่งการให้ที่เรียกว่าทานในสังคหวัตถุนี้ หมายถึงการให้เพื่อสังเคราะห์ อนุเคราะห์ และบูชาคุณผู้รับ เจตนาของการให้อยู่ที่ต้องการยึดเหนี่ยวน้ำใจผู้ให้เป็นสำคัญ^{๒๓} การเห็น หมู่คณะทำงานหนักพบอุปสรรคใดๆ การช่วยเหลือ การให้ความใส่ใจแนะนำด้วยสติปัญญา มีน้ำจิต น้ำใจมุ่งช่วยเหลือ ไม่ถือว่าสักแต่ทำหน้าที่ยอมถือเป็นทานคือการให้ทั้งสิ้น

การที่พระธรรมกถึกจะแสดงธรรมให้พุทธศาสนิกชนมีใจเสียสละ หมายถึง ทาน^{๒๔} คือ การให้ พอให้แล้ว เขาได้สิ่งที่เขาต้องการ เขาก็จะมีความรักเราขึ้นมา การให้ทาน ไม่ได้หมายถึงการให้ วัตถุสิ่งของ หรือเรียกว่า อามิสทาน แต่งเพียงอย่างเดียว ยังหมายรวมถึง การให้ความรู้เป็นทานด้วย ถ้าเป็นความรู้ทางโลก เรียกว่าวิทยาทานถ้าเป็นความรู้ทางธรรมก็เรียกธรรมทาน^{๒๕}

นอกจากนี้ยังมีการให้ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง นั่นก็คือ การให้อภัย ไม่ถือโกรธเคืองกัน มีจิตเมตตา ปรารถนาดีต่อกันหรือเรียกว่าภัยทาน^{๒๖} คนเราอยู่ด้วยกันเป็นธรรมดาที่จะต้องมีการ กระทบกระแทกกันบ้าง ขัดใจกันบ้าง แต่เมื่อขัดใจกันแล้วควรต้องมีการให้อภัยกัน ให้เรามองแต่ข้อดี

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, ครั้งที่ ๑๖*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๖.

^{๒๓} ชัยวัฒน์ อัมพพัฒน์ และวิธาน สุชีวงศ์, *หลักการดำรงชีวิตในสังคม*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๐.

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๒๕} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๘/๔๗๓.

^{๒๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๔๕/๑๐๗.

ของเขาหลายๆ แล้วความไม่พอใจ ก็จะค่อยๆ ลดลง จนหายไป เราก็จะมีแต่ความสุขใจ สบายใจ มีความรักความตาที่พร้อมจะมอบให้กับทุกคน จะไปที่ไหนใครๆ ที่รัก

(๒) ปิยวาจา^{๒๗} หมายถึง การกล่าวคำพูดอันเป็นที่รัก วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดต็มน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะ อ่อนหวาน สมานสามัคคีให้เกิดไมตรี และความรักใคร่ นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐานจูงใจให้ยอมตาม เป็นคำพูดอันเป็นสุภาสิต เป็นคำที่สามารถเข้าถึงจิตใจของผู้รับฟัง วาจาลักษณะดังกล่าวมานี้เรียกว่า (ความมีวาจาอ่อนหวาน)^{๒๘} หลักการใช้วาจาที่ถูกต้องดังต่อไปนี้^{๒๙}

๑) วาจาจริง คือ คำจริงที่ควรพูดในพระพุทธศาสนาต้องเป็นคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยพิจารณาถึงความเหมาะสม

๒) วาจาอ่อนหวาน คือ เจริญด้วยความอ่อนหวานอย่างบริสุทธิ์ใจ มีน้ำเสียงอ่อนโยน ฟังแล้วเกิดความพอใจ

๓) วาจา มีประโยชน์ คือ วาจาที่มีสารประโยชน์แก่ผู้ฟัง ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ และนำไปสู่การพัฒนาตนและสังคมต่อไป

ถ้าบุคคลฝึกใช้สติฝึกควบคุมวาจาทุกประโยคที่ออกจากปากให้สุภาพ ตรงต่อกาลเวลาอันสมควร คำพูดนั้นย่อมเป็นปิยวาจา อันเป็นการสร้างความสามัคคีได้อย่างยิ่งยวด

การมีคำพูดที่อ่อนโยน สละสลวย พูดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นคนไม่เหลวไหล มีวิสุทธิจิต พูดแล้วคนนิยมชมชอบ หมายถึง ปิยวาจา^{๓๐} คือ การพูดถ้อยคำที่เป็นที่รัก คำพูดนี้มีความสำคัญมาก จะทำให้คนรักเรา หรือเกลียดเราก็ได้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงให้หลักการพูดไว้ดังต่อไปนี้คือ

- ๑) ต้องเป็นคำจริง
- ๒) เป็นคำสุภาพอ่อนหวาน
- ๓) พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์

๔) พูดด้วยจิตเมตตา

๕) พูดถูกกาลเทศะเป็นต้น^{๓๑}

การกล่าวคำปิยวาจานี้ บุคคลจะเป็นบุรุษก็ตาม จะเป็นสตรีก็ตาม ควรให้ความสำคัญในการพูด ปรับให้พอดี พอเหมาะพอเจาะ ก็จะเกิดคุณค่าและเสริมคุณค่าของตนเองได้เป็นอย่างดี

(๓) อัตถจริยา^{๓๒} หมายถึง การประพฤติประโยชน์ คือ การชวนช่วยช่วยเหลือกิจการงานต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงการแก้ไข ปรับปรุง ส่งเสริมจริยธรรม เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ชักชวนกันประกอบกิจกรรมที่สร้างสรรค์ เป็นประโยชน์ในการพัฒนาจิตและปัญญา ดังพระพุทธพจน์ที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของผู้นำที่อุทิศตน เพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้อื่น

^{๒๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๒๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๓๕๐/๓๓๗.

^{๒๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑/๑๓.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๒๙/๓๔๖.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มากเพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มากเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือ บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิมีความเห็นไม่วิปริต บุคคลนั้นทำให้คนหมู่มากออกจากอสังขธรรมให้ตั้งอยู่ในสังขธรรม บุคคลผู้เป็นเอกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๓๓}

อรรถจริยา คือ การประพฤติในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สถานที่ แก่องค์กร แก่หมู่คณะ ธรรมส่วนนี้จะทำให้ผูกยึดน้ำใจซึ่งกันและกันอย่างยิ่ง การคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และอำนวยความสะดวกแก่คนอื่นหมายถึง อรรถจริยา^{๓๔} คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ ในข้อนี้ แยกได้ ๒ ประเด็นคือ

๑) การทำตัวของเราให้เป็นคนดีมีประโยชน์

๒) การสร้างประโยชน์ให้กับคนอื่น

เราจะต้องฝึกตัวของเราเองให้เป็นคนมีประโยชน์ เพราะถ้าคนไหนเป็นคนที่มีประโยชน์ คนๆ นั้นจะเป็นที่รักของคนอื่น ใครๆ ก็อยากเข้าใกล้ วิธีทำให้เราเป็นคนมีประโยชน์ ก็ทำได้ การหมั่นปรับปรุง พัฒนาความรู้ ความสามารถของเราให้ยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดเวลา และต้องทำควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณธรรมด้วย เพราะเราจะเป็นคนเก่ง อย่างเดียวไม่พอแต่ต้องเป็นคนดีด้วย เมื่อเราฝึกตัวเองให้เป็นคนมีประโยชน์แล้ว ก็ต้องสร้างประโยชน์ให้ กับคนอื่นด้วยให้ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีน้ำใจ ไม่ตรีต่อกัน เห็นอะไรช่วยได้ก็ช่วย ไม่นิ่งเฉยดูตาย ก็จะเป็นที่รักของคนทั่วไปแม้แต่ในสังคมที่ถูกยกย่องให้เกียรติย่อมเป็นบุคคลที่ทำคุณประโยชน์แก่หมู่ชนนั้นๆ

เพราะฉะนั้น บุคคลจะเป็นบุรุษก็ตาม จะเป็นสตรีก็ตาม เมื่ออยู่ที่ใด ควรทำตัวให้เกิดประโยชน์ และจะเป็นบุคคลที่น่ารักน่าเข้าใกล้และมีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นอยู่เสมอ

(๔) สมานัตตตา^{๓๕} หมายถึง การทำตนเสมอต้นเสมอปลาย คือ ความปฏิบัติตนสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้ ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี^{๓๖}

สมานัตตตา คือความเป็นคนผู้มีตนสม่ำเสมอ วางตนสม่ำเสมอ ดูหมิ่นคนอื่น ไม่ถือตัว เพราะหน้าที่สูงกว่าใคร นั่นคือธรรมแห่งการยึดเหนี่ยวจิตใจกันอย่างยิ่งยวด

ความสำคัญของสังคหวัตถุ ๔ กับพระธรรมกถึก คือ เป็นธรรมที่กลุ่มชนในที่ต่างๆ จักมีความเคารพซึ่งกันและกัน เพราะมีสังคหวัตถุนี้ ผู้ด้วยกันเป็นหมวดหมู่จึงเป็นเช่นยานพาหนะที่มีล้อมีลิ่มสลัก ประกบล้ออยู่กับตัวรถ ทำให้แล่นไปได้ เพราะสังคหวัตถุเป็นธรรมะอันสำคัญ พระธรรมกถึกทุกคนไม่ว่าจะเป็นบุรุษหรือสตรีจึงควรมี เมื่อมีแล้ว จะทำให้เกิดความเคารพรักซึ่งกันและกัน ไม่ทำให้เกิดการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น เกิดความสามัคคีในหมู่คณะ ซึ่งจักทำให้เกิดความสุขความเจริญในชีวิต และหน้าที่การงานในที่สุด

^{๓๓} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๙/๔๑.

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

การที่บุคคลผู้มีมัยยัตต์คือมีหลักปฏิบัติที่เหมาะสม สมเหตุสมผล มีความพอเพียง สม่่าเสมอ หมายถึง สมานัตตตา^{๓๗} การวางตนให้สม่่าเสมอ คือ การวางตัวของเราให้สมกับฐานะ และ บทบาทของตัวเองเช่น เป็นพี่เป็นน้อง เป็นพ่อแม่ลูก เป็นสามีภรรยา เราก็กว้างตัวให้เหมาะ พอดี ตามนั้นตัวอย่างเช่น

๑) มีฐานะเป็นลูกศิษย์ก็เป็นที่รักของคุณครู

๒) มีฐานะเป็นลูกก็เป็นลูกที่น่ารักของคุณพ่อคุณแม่

๓) ถ้าใครฐานะเป็นพี่ เราก็มีฐานะเป็นน้องที่ดีเป็นต้น

แต่ละบุคคลก็จะมีหลายฐานะในตัวเอง ดังนั้น เราจะต้องศึกษาว่า ในแต่ละฐานะที่เรา เป็นอยู่ มีหน้าที่อะไรบ้าง เมื่อศึกษาแล้วก็ต้อง ปฏิบัติตามหน้าที่นั้นให้สมบูรณ์ ถ้าทำได้เช่นนี้ เราก็กจะเป็นที่รักของคนรอบข้าง นอกจากนี้ เราจะต้องทำตนให้เสมอต้นเสมอปลายด้วยคือ เราเคยวางตัวกับ คนอื่นในทางที่ดีอย่างไร เราก็กยังคงปฏิบัติอย่างนั้นไม่เปลี่ยน แม้ว่าเราจะมีฐานะที่ดีแล้ว เราก็กไม่ลืมตัว หรือว่าเมื่อเราเห็นคนอื่นเขาได้ดี เราก็กแสดงออกให้เขารับรู้ว่าเรามีความยินดีกับเขาอย่างจริงใจ ไม่คิด กลับแก่งแย่งร้ายป้ายสีเขา ถ้าผู้ใดทำได้อย่างนี้ รับรองได้ว่า ไม่ว่าจะไปถึงไหนก็จะเป็นที่รักไปถึงที่นั้น จะเห็นได้ว่า สังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมะที่สำคัญมากต่อบุคคลผู้เป็นพระธรรมกถึก จะเป็นบุรุษก็ตามจะเป็นสตรีก็ตามและเป็นวิธีการครองใจคนชั้นเยี่ยมเลย

ฉะนั้นหลักสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้^{๓๘} จึงจำหลักธรรมสำคัญในการเทศน์หรือการบรรยาย ของพระธรรมกถึกในทุกระดับชั้น ตั้งแต่ระดับสูงสุดจนถึงระดับต่ำสุดในทุกสังคม

๓.๒ หลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก

การศึกษาหลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก เป็นการกล่าวถึงหลักธรรมที่สนับสนุน ต่อพระธรรมกถึกตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งออกเป็น องค์แห่งเทศนา ๒ วิธีการสอนแบบตั้งปัญหา กัลยาณมิตร ๗ และไตรสิกขา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๓.๒.๑ องค์แห่งเทศนา ๒

องค์แห่งเทศนา ๒ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก หมายถึง การแสดงธรรม หรือ การชี้แจงแสดงความ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) บุคคลาธิฐานเทศนา หมายถึง เทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้ง เทศนาอ้างคน แสดงโดย ยกคนขึ้นอ้าง หรือ ยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย

(๒) ธรรมาธิฐานเทศนา หมายถึง เทศนามีธรรมเป็นที่ตั้ง เทศนาอ้างธรรม หรือ แสดง โดยยกหลักหรือตัวสภาวะขึ้นอ้าง^{๓๙}

พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า มี ๒ อย่าง คือ

๑) สมมติเทศนา หมายถึง เทศนาเกี่ยวกับสมมติ

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๐/๑๗๐.

^{๓๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗.

๒) ปริมัตตเทศนา หมายถึง เทศนาเกี่ยวกับปริมัตถ์
ในจำนวนเทศนาทั้ง ๒ อย่างนั้น สมมติเทศนา มีรูปความอย่างนี้ว่า

๑) บุคคล

๒) สัตว์

๓) หญิง

๔) ชาย

๕) กษัตริย์

๖) พรหมณ์

๗) เทพ

๘) มารเป็นต้น

ส่วนปริมัตตเทศนา คือเทศนาโดยปริมัตถ์ ^{๔๐} มีรูปความอย่างนี้ว่า

๑) อนิจจัง

๒) ทุกขัง

๓) อนัตตา

๔) ชันธ์

๕) ธาตุ

๖) อายตนะ

๗) สติปัฏฐานเป็นต้น

ในจำนวนเทศนาทั้ง ๒ อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสมมติเทศนาแก่เหล่า
พุทธเวไนย ผู้ที่ฟังพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องสมมติแล้ว เข้าใจเนื้อความทะลุปรุโปร่งสามารถละ
โมหะบรรลุลุณวิเศษได้ ส่วนคนเหล่าใด ฟังพระธรรมเทศนาว่าด้วยเรื่องปริมัตถ์แล้วเข้าใจเนื้อความ
ทะลุปรุโปร่งสามารถละโมหะบรรลุลุณวิเศษได้ พระองค์ก็ทรงแสดงปริมัตตเทศนาให้เขาฟัง

ในการทรงแสดงพระธรรมเทศนาทั้ง ๒ อย่างนั้น มีข้อเปรียบเทียบดังต่อไปนี้ อุปมา
เหมือนอาจารย์ผู้บรรยายไตรเพท รู้ภาษาถิ่น เมื่อพูดภาษาทมิฬ นักเรียนพวกใดเข้าใจความหมาย
ก็จะบอกเขาเหล่านั้นด้วยภาษาทมิฬ แต่ถ้าพวกใดเข้าใจความหมายด้วยภาษาใดภาษาหนึ่งในจำนวน
ภาษาทั้งหลาย มีภาษาอันธกะ เป็นต้น ก็จะบอกเขาเหล่านั้น ด้วยภาษานั้น เมื่อเป็นเช่นนั้น
มาณพน้อย (นักเรียน) เหล่านั้นได้อาศัยอาจารย์ผู้ฉลาด หลักแหลม จะเรียนศิลปะได้เร็วทีเดียว ฉะนั้น
ในข้ออุปไมยนั้น ก็ฉนั้นนั่น คือ

๑) พระผู้มีพระภาคเจ้า ฟังทราบ ว่า เหมือนอาจารย์

๒) พระไตรปิฎกที่อยู่ในภาวะที่จะต้องทรงสอนเหมือนไตรเพท

๓) พระปรีชาฉลาดในสมมติ และปริมัตถ์ เหมือนความฉลาดในภาษาถิ่น

๔) เวไนยสัตว์ผู้สามารถแทงตลอดด้วยสมมติเทศนาและปริมัตตเทศนา เหมือน
ปาฐะ

^{๔๐} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๔.

๓.๒.๒ วิธีการสอนแบบตั้งปัญหา

วิธีการสอนแบบตั้งปัญหา เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก หมายถึงรูปแบบในการถามตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่อง ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ทรงทราบกาลอันควร ตรัสถามก็มี ไม่ตรัสถามก็มี ตรัสถามเรื่องที่เป็นประโยชน์ ไม่ตรัสถามเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์ เพราะพระพุทธองค์ทรงจัดเรื่องที่ไม่เป็นประโยชน์เสียด้วยอริยมรรคแล้ว ตรัสถามภิกษุทั้งหลายด้วยเหตุ ๒ ประการคือ

(๑) จะทรงแสดงธรรมอย่างหนึ่ง

(๒) จะทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกอย่างหนึ่ง

๔๑

การถามปัญหาของพระพุทธเจ้าจึงเป็นการตรัสสอนธรรมหรือเป็นการปฏิสันถารโดยทั่วไป ก่อนนำไปสู่ปัญหาที่ผู้เข้ามาเฝ้าจะทูลถามและพระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบ รูปแบบการถามปัญหาของพระพุทธเจ้าเริ่มจากการสนทนากับผู้ที่ทรงพบ หรือผู้ที่มาเข้าเฝ้าด้วยเรื่องที่เขารู้เข้าใจหรือสนใจอยู่ เช่นเมื่อทรงพบชาวนาก็นสนทนาเรื่องการทำนา ทรงพบพราหมณ์ก็สนทนาเรื่องไตรเพท^{๔๒} เป็นต้น

(๑) รูปแบบตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า เมื่อปัญหาและจุดประสงค์ของบุคคลผู้ทูลถามนั้นมีหลากหลาย การตอบปัญหาของพระพุทธองค์ทรงถือปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นหลายรูปแบบ เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลและสถานการณ์ โดยแบ่งออกเป็น ๔ ประเด็น คือ

๑)) เอกังสพพยากรณ์ปัญหา คือ ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว รูปแบบการตอบสั้นกระชับ พระพุทธเจ้าทรงใช้กับบุคคลผู้มีทูลถามปัญหาไม่ซับซ้อน ดังตัวอย่างพระสูตรเช่นใน ฆัตถวาสสูตร^{๔๓}

เทวดาทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “บุคคลฆ่าอะไรได้จึงอยู่เป็นสุขฆ่าอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม พระองค์ทรงพอพระทัย การฆ่าธรรมอย่างหนึ่ง คืออะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “บุคคลฆ่าความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก เทวดา พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการฆ่าความโกรธซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวานเพราะบุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก”^{๔๔}

คำตอบที่พระพุทธองค์ตรัสตอบแก่เทวดาเป็นรูปแบบสั้นเข้าใจง่าย อธิบายว่าบุคคลต้องการความสุขจะต้องฆ่าความโกรธ พระอริยะเจ้าทั้งหลายสรรเสริญการฆ่าความโกรธบุคคลผู้ฆ่าความโกรธแล้วย่อมอยู่เป็นสุขไม่เศร้าโศก

๒)) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา คือ ปัญหาที่ควรโดยย้อนกลับ รูปแบบย้อนกลับ เป็นรูปแบบที่พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงตอบทันที แต่ทรงใช้วิธีตรัสถามย้อนกลับไปยังผู้ถาม เพื่อยกประเด็นอุปมาอุปไมยให้ผู้ถามได้มองเห็นปัญหาเป็นรูปธรรมบ้าง เพื่อให้ผู้ถามนั้นได้มองเห็นมูลเหตุของปัญหาและส่วนที่เกี่ยวข้องแล้วโยงเข้าไปหาผลของตัวปัญหาที่ถามนั้นบ้าง หรือทรงย้อนถามเพื่อเปิดประเด็นชักชวนให้ผู้ถามนั้นได้เข้าใจข้อเท็จจริงของเหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาที่ทูลถามนั้นบ้างดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๔๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๐๓/๑๓๗-๑๓๘.

^{๔๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๑.

^{๔๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙.

^{๔๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙.

ในวาลสูตร ^{๔๕} พระพุทธองค์ตรัสย้อนถามพระอานนท์ เพื่อเปรียบเทียบความชำนาญในศิลปะการยิงธนูเข้าช่องดาลที่เล็กที่สุดได้แม่นยำ และการแทงขนทรายด้วยปลายขนทรายที่เล็กที่สุดว่าเป็นสิ่งที่ทำได้โดยยากนั้น แต่เมื่อเทียบกับการปฏิบัติเพื่อความรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ แล้วยากยิ่งกว่าสิ่งเหล่านั้นหลายเท่า ตามที่พระพุทธองค์ตรัสกับพระอานนท์ ดังต่อไปนี้ พระอานนท์ เข้าไปบิณฑบาตในเมืองเวสาลี ได้เห็นลิจฉวิกุมารมากด้วยกันกำลังทำการยิงศรอยู่ ณ ศาลาฝึกเรียนศิลปะ กุมารนั้นยังลูกศรให้เข้าช่องตรงดาลเล็กๆ ได้อย่างแม่นยำไม่ผิดพลาด เพราะเป็นผู้ได้รับการฝึกฝนดีแล้ว เมื่อพระอานนท์กลับจากบิณฑบาตได้กราบทูลเรื่องนั้นกับพระพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ตรัสว่า อานนท์ การที่ยิงลูกศรให้เข้าไปติดๆ กันที่ช่องดาลอันเล็กแต่ไกลได้แม่นยำไม่ผิดพลาด กับการแทงขนทราย ด้วยปลายขนทรายที่แบ่งออกแล้วเป็น ๗ ส่วนนั้น อย่างไหนกระทำได้อากกว่ากัน

พระอานนท์ทูลตอบว่า การแทงขนทรายด้วยปลายขนทรายกระทำได้อากกว่า

พระพุทธเจ้าตรัสว่า อานนท์ ขนเหล่าใดยอมแทงตลอดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกข นิโรธคามินีปฏิปทา ขนเหล่านั้นยอมแทงตลอดได้อากกว่าโดยแท้ เพราะฉะนั้น อานนท์ เธอพึงกระทำความเพียรเพื่อรู้ตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ^{๔๖}

ในพระสูตรนี้เป็นการแสดงพระธรรมเทศนาแบบตรัสย้อนถามกลับ เพื่อเป็นการกระตุ้นเตือนให้พุทธสาวกกระทำความเพียรในการประพาสธรรม

ในการตอบปัญหาของพระพุทธเจ้าในแบบย้อนถามกลับผู้ถามนี้ เป็นพุทธวิธีใช้เพื่อทวนปัญหาของผู้ถาม และถามย้อนเพื่อจะยกอุปมาอุปไมยเทียบเคียง แล้ววกย้อนกลับมาถามผู้ถามเพื่อที่จะโน้มน้าวให้ผู้ถามนั้น ได้ย้อนนึกถึงประสบการณ์ที่เขาได้อยู่ หรือที่เขาพบเห็นอยู่ในชีวิตประจำวันแล้วย้อนถามเพื่อนำเข้าสู่ประเด็นปัญหาที่เขาถามนั้น จนในที่สุดผู้ถามปัญหานั้นจะทำหน้าที่ตอบปัญหาของตนด้วยตนเองแล้ว พระพุทธองค์จึงตรัสสรุปเนื้อหาสาระหลักธรรมนั้นอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้เกิดความรู้ในเรื่องที่ถามนั้นสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๓) วิชชพยการณียปัญหา คือ ปัญหาที่ควรแยกตอบ รูปแบบแยกแยะประเด็น การตอบปัญหาแบบแยกแยะประเด็น เพื่อให้เห็นชัดในแต่ละแง่มุม เพราะการถามปัญหาประเภทนี้ มีรายละเอียดปลีกย่อยรวมอยู่ในคำถามเรื่องเดียวกันนั้น มีส่วนย่อยๆ รวมอยู่หลายเรื่อง และมีเรื่องให้ผู้ตอบนั้นมองได้หลายแง่หลายมุมมอง ดังตัวอย่างเช่นในปัญจสิขสูตรว่า ^{๔๗}

พระพุทธองค์ตรัสตอบปัญหาแก่คันธัพพเทบุตรนามว่าปัญจสิขะ ได้ทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้บุคคลไม่บรรลุนิพพานในปัจจุบัน และได้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน พระพุทธองค์ตรัสตอบจำแนกให้เทบุตรตนนั้นได้เห็นกระบวนการเกิดเหตุปัจจัยทั้ง ๒ นั้น ดังนี้

ปัญจสิขเทบุตร ทูลถามว่า เหตุปัจจัยอะไร ที่เป็นเครื่องให้สัตว์บางจำพวกในโลกนี้ไม่บรรลุนิพพานในปัจจุบัน และเหตุปัจจัยอะไร ที่เป็นเครื่องให้สัตว์บางจำพวกในโลกนี้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

^{๔๕} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘.

^{๔๖} ส.ม.(ไทย) ๑๙/๑๑๑๕/๖๒๘.

^{๔๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๙/๑๔๐.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า ปัญจสีชะ รูปที่รู้แจ้งทางตา ฯลฯ ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังพลิตเพลินเชยชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ เมื่อเธอพลิตเพลิน เชยชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้น วิญญาณที่อาศัยตัณหานั้น ความยึดมั่นตัณหานั้นก็มีอยู่ ภิกษุผู้ยังมีอุปาทานย่อมไม่ปรินิพพาน ปัญจสีชะ นี้แหละเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ไม่ปรินิพพานในปัจจุบัน ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุไม่พลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ เมื่อเธอไม่พลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดธรรมารมณ์นั้น วิญญาณที่อาศัยตัณหานั้นก็ไม่มี ความยึดมั่นตัณหานั้นก็ไม่มี ภิกษุผู้ไม่มีอุปาทานย่อมปรินิพพาน ปัญจสีชะนี้แหละเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้สัตว์บางพวกในโลกนี้ปรินิพพานในปัจจุบัน”^{๔๘}

ลักษณะการตอบปัญหาดังกล่าว พระพุทธองค์ตรัสตอบโดยจำแนกแยกแยะเหตุปัจจัยฝ่ายที่ทำให้ตัณหาเกิด เมื่อมีรูปมากระทบตา ขาดสติมีความยินดีชอบใจ ตัณหาและอุปาทานก็เกิดขึ้น เมื่อตัณหาและอุปาทานเกิดขึ้นแล้ว ทำให้บุคคลผู้นั้นลุ่มหลงพัวพันพลิตเพลินอยู่ ก็ไม่สามารถบรรลุนิพพานได้ ส่วนบุคคล เมื่อมีรูปมากระทบตา มีสติรู้เท่าทัน ไม่หลง ไม่ยินดี ไม่พลิตเพลิน มีปัญหาพิจารณา รู้เห็นตามความเห็นจริง ไม่ลุ่มหลงพัวพัน ตัณหาที่ไม่มี อุปาทานที่ไม่มี ย่อมบรรลุนิพพานได้ในปัจจุบัน

จากพระสูตรที่กล่าวมา เป็นพุทธวิธีที่พระพุทธองค์ตรัสตอบปัญหาให้เหมาะสมกับบุคคลที่ทูลถาม ทรงใช้รูปแบบการตรัสตอบแยกแยะให้ผู้ทูลถามนั้นมองปัญหาได้อย่างได้อย่างละเอียด ครอบคลุมทุกแง่มุมการตอบปัญหาแบบแยกแยะของพระพุทธองค์นั้นทรงมองปัญหาต่างๆ แบบองค์รวม แล้วก็แยกแยะย่อยตอบทีละประเด็นๆ ไปจนครบประเด็นของปัญหานั้น

๔) ฐปณียปัญหา คือ ปัญหาที่ควรงดตอบ รูปแบบนี้ไม่ตรัสตอบ รูปแบบการงด ไม่ตอบ นี่เสีย ทำไมพระพุทธองค์จึงไม่ตรัสตอบปัญหาเหล่านั้น เพราะส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาถามในลักษณะอภิปรายญา เกี่ยวกับเรื่องโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง สรรีกับวิญญานเป็นอันเดียวหรือคนละส่วน และปัญหาที่ทูลถามในลักษณะเชิงบังคับให้พระพุทธองค์วินิจฉัยว่าใครดีกว่าใคร หรือทูลถามว่าใครเป็นผู้รู้จริง ใครเป็นผู้รู้ไม่จริง เมื่อมีผู้ทูลถามปัญหาในลักษณะนี้พระพุทธองค์จะนิ่งไม่ตรัสตอบ หรือทรงห้ามผู้ถามให้พักไว้ และตรัสสอนให้ผู้ทูลถามนั้นได้รู้เรื่องอื่นที่เป็นประโยชน์แก่ตัวผู้ถามเอง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในวัจจโคตตสูตร^{๔๙} ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสตอบแก่วัจจโคตรปริพาชกเกี่ยวกับเรื่องโลกและชีวิตซึ่งเป็นเรื่องของอนาคต และเหตุผลที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสตอบ วัจจโคตรปริพาชก ได้ทูลถามว่า พระโคตมผู้เจริญ โลกเที่ยงหรือ สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้หรือ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า วัจจะ ปัญหาว่าโลกเที่ยงนี้ เราไม่พยากรณ์ วัจจโคตรปริพาชก ทูลถามว่า พระโคตมผู้เจริญ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น เมื่อถูกถามอย่างนั้นแล้ว จึงพยากรณ์ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์เบื่องหน้าแต่ตายแล้วย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง และ อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยให้พระโคตม ไม่ทรงพยากรณ์

^{๔๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๙/๑๔๐-๑๔๑.

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๕/๒๑๕.

พระพุทธเจ้าตรัสว่า พวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่น เห็นรูปเป็นตน เห็นตนว่ามีรูป เห็นรูปในตน หรือเห็นตนในรูป ฯลฯ เห็นวิญญาณเป็นตน เห็นตนว่ามีวิญญาณ เห็นวิญญาณในตนหรือเห็นตนใน วิญญาณ เพราะพวกปริพาชกผู้ถือลัทธิอื่นเมื่อทูลถามแล้ว จึงพยากรณ์ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์ เบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หาไม่ได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง ว่าจะ ส่วนพระตถาคต ไม่เห็น รูปเป็นตน ไม่เห็นตนว่ามีรูป ไม่เห็นรูปในตน ไม่เห็นรูปในตน หรือไม่เห็นตนในรูป ฯลฯ ไม่เห็น วิญญาณเป็นตน ไม่เห็นตนว่ามีวิญญาณ ไม่เห็นวิญญาณในตน หรือไม่เห็นตนในวิญญาณ เพราะเมื่อ ตถาคตถูกถามอย่างนั้นจึงไม่ตรัสตอบปัญหานี้^{๕๐}

พระพุทธเจ้าตรัสถึงเหตุผล ที่ไม่ตรัสตอบปัญหาเหล่านี้ เพราะทรงมองเห็นโลกและชีวิต ตามสภาพที่เป็นจริง ตามกฎของไตรลักษณ์ คือ ทุกสิ่งไม่ยั่งยืน ไม่หยุดนิ่ง เพราะเป็นอนิจจัง คงทนอยู่ ในสภาพเดิมไม่ได้ เป็นทุกข์ ต้องแตกดับไปเพราะเหตุปัจจัยบีบคั้น และหาสิ่งที่เป็นตัวตนที่แท้จริง ไม่ได้ เพราะเป็นอนัตตา ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสให้สาวกใช้ปัญญาพิจารณาชั้น ๕ ให้เห็นสภาพ ตามความเป็นจริงว่า รูปไม่ใช่เรา เราไม่ใช่รูปฯ วิญญาณไม่ใช่เรา เราไม่ใช่วิญญาณ เพราะรูปและ วิญญาณนี้เป็นเพียงสิ่งหรือของประกอบกันเข้า จากเหตุปัจจัยของหลายสิ่งตั้งอยู่เพียงชั่วระยะหนึ่ง แล้วก็ต้องแตกสลาย เป็นไปตามกฎของธรรมดา เมื่อบุคคลหลงไปยึดถือเอาว่ารูปเป็นเรา เราเป็นรูป วิญญาณเป็นเรา เราเป็นวิญญาณ แล้วปรารถนาที่จะให้สิ่งที่สมมติเรียกกันว่ารูปและวิญญาณนี้ เป็นไปตามที่เราต้องการว่า รูปนี้จงอย่าแก่ รูปนี้จงอย่าป่วย และรูปนี้จงอย่าตายเมื่อรูปนี้ไม่เป็นไป ตามที่ใจตนปรารถนา ใจก็เป็นทุกข์ โศกเศร้า คร่ำครวญ เพราะไปยึดเอาสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตน เอามาเป็น ตัวตน จึงเกิดทุกข์ก่อกวน เพราะพระพุทธองค์ไม่ยึดติดในรูปและวิญญาณ จึงไม่พยากรณ์ ปัญหาเหล่านั้น และเหตุผลที่สำคัญที่สุดพระพุทธองค์ไม่ตรัสตอบเพราะเมื่อรู้ไปก็ไม่ช่วยให้ผู้ถามนั้น พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้^{๕๑}

สรุปรูปแบบในการถาม -ตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จะถามตอบปัญหาแก่ บุคคลใดก็ตาม คือ

- ๑) จะเป็นเป็นสาวกของพระองค์
- ๒) จะเป็นนักบวชนอกศาสนา
 - ๓) จะเป็นเทวดา
 - ๔) จะเป็นกษัตริย์
 - ๕) จะเป็นพราหมณ์
 - ๖) จะเป็นแพศย์

๗) จะเป็นศูทร เป็นต้น

พระพุทธองค์ทรงใช้รูปแบบทั้ง ๔ อย่างข้างต้นนี้ พระองค์ทรงเลือกใช้ให้เหมาะสมกับจริต ของบุคคล สอดคล้องกับลักษณะของปัญหา และเหมาะสมกับกาล สถานที่นั้นๆ เป็นหลัก รูปแบบ

^{๕๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๗/๔๘๘-๔๘๙.

^{๕๑} พระฉลวย อุดตโม (กำแพงนิล), “วิเคราะห์วิธีตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า”, *วิทยานิพนธ์ พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

เหล่านี้มีขั้นตอนปฏิบัติที่แตกต่างกันไปพระพุทธองค์ทรงใช้รูปแบบสัมพันธ์กับหลักการตอบปัญหาของพระพุทธองค์ อันได้แก่

๑) หลักปัญญา

๒) หลักเมตตา

๓) หลักอุपायโกศล

หลักการทั้ง ๓ นี้จะดำเนินไปถึงจุดเป้าหมายของการตอบปัญหาได้ดีก็ต้องอาศัยรูปแบบเป็นเครื่องมือในทางปฏิบัติเพื่อนำผู้ถามเข้าสู่สาระเป้าหมายคือ เกิดปัญญา

๓.๒.๓ กัลยาณมิตร ๗

กัลยาณมิตร ๗ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก หมายถึง ความกรุณาที่แสดงออกในการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เราเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

(๑) ปิโย หมายถึง น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและรู้สึกสนิทสนม)

(๒) ครุ หมายถึง น่าเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกรับรองใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)

(๓) ภาวนีโย หมายถึง น่ายกย่อง (ในฐานะทรงคุณ คือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)

(๔) วตฺตา หมายถึง รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)

(๕) วจนฺทฺขโม หมายถึง อุดหนุนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังได้ด้วยอารมณ์อดทนไม่เบื่อ)

(๖) คมฺภีรญฺจ กถิ กตฺตา หมายถึง (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)

(๗) โน จฏฺฐาเน นิโยชเย หมายถึง (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)

^{๕๒}

พึงสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่า พระพุทธศาสนาถือว่า ความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาแห่งการฝึกอบรม พึงระลึกถึงฐานะของผู้สอนอันสัมพันธ์กับความตอนนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อภฺชาตาโร ตถาคตา แปลว่า ตถาคตเป็นเพียงผู้บอกทางให้” ^{๕๓} องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

๓.๒.๔ ไตรสิกขา

ไตรสิกขา หลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก หมายถึง การฝึกอบรมเรื่องศีล ฝึกอบรมในเรื่องจิตและการฝึกอบรมในเรื่องปัญญา ^{๕๔} คือการศึกษา ทั้ง ๓ ประการ คือ

^{๕๒} อัง.สตุตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^{๕๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๕๔} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๖/๓๑๒.

(๑) อธิศีลสิกขา^{๕๕} หมายถึง การฝึกศึกษาในด้านความประพฤติทางกาย วาจา และ
อาชีวะ ให้มีชีวิตสุจริตและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

(๒) อธิจิตตสิกขา^{๕๖} หมายถึง การฝึกศึกษาด้านสมาธิ หรือพัฒนาจิตใจของตนให้เจริญได้
ถึงที่สุดมีสมาธิตั้งมั่น

(๓) อธิจิตปัญญาสิกขา^{๕๗} หมายถึง การฝึกศึกษาในปัญญาสูงขึ้นไป ให้รู้คิดเข้าใจมองเห็น
ตามความเป็นจริงของธรรมทั้งหลาย

ไตรสิกขานี้ เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติทั่วไป ได้ปรากฏในหลักที่เรียกว่า
โอวาทปาฏิโมกข์ คือพุทธโอวาทที่เป็นหลักใหญ่ ๓ อย่างคือ

๑) การไม่ทำความชั่วทั้งปวง (ศีล)

๒) การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม (สมาธิ)

๓) การทำจิตของตนให้ผ่องใส^{๕๘} (ปัญญา)

องค์ประกอบทั้ง ๘ ของมรรค จัดปรับเข้าระบบการศึกษาที่ครบองค์ ๓ ของไตรสิกขา
ไตรสิกขานี้ เรียกว่าพุทธมรรค คือคำสอนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงบ่อย และมีพุทธพจน์
แสดงต่อเนื่องกันของกระบวนการศึกษาฝึกอบรมที่เรียกว่าไตรสิกขาดังนี้

๑) ศีลเป็นอย่างนี้

๒) สมาธิเป็นอย่างนี้^{๕๙}

๓) ปัญญาเป็นอย่างนี้

สมาธิทำศีลบ่มแล้ว ย่อมมีผลมากมีอานิสงส์มาก ปัญญาที่สมาธิบ่มแล้วย่อมมีผลมากมี
อานิสงส์มาก จิตที่ปัญญาบ่มแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยสิ้นเชิง คือ จากกามาสวะ ภวาสวะ
และอวิชชาสวะ^{๖๐}

ความสัมพันธ์แบบต่อเนื่องของไตรสิกขานี้ มองเห็นได้ง่ายแม้ในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ

(๑) ศีลและสมาธิ^{๖๑} คือ เมื่อประพฤติดี มีความสัมพันธ์ดังงาม ได้ทำประโยชน์อย่างน้อย
ดำเนินชีวิตโดยสุจริต มั่นใจในความบริสุทธิ์ของตน ไม่ต้องกลัวต่อการลงโทษ ไม่สะดุ้งระแวงต่อการ
ประทุษร้ายของคู่แ้ว ไม่หวาดหวั่นเสียใจต่อเสียงตำหนิหรือความรู้สึกไม่ยอมรับของสังคม และไม่มี
ความฟุ้งวุ่นวายใจ เพราะความรู้สึกเดือดร้อนรังเกียจในความผิดของตนเอง จิตใจเฝ้าบ่ม ขึ้นบาน
เป็นสุข ปลอดภัย สงบ และแน่วแน่

^{๕๕} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๑.

^{๕๖} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๑.

^{๕๗} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๕/๓๑๑.

^{๕๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๔๐.

^{๕๙} ส.ส. (ไทย) ๑๘/๓๖๓/๔๔๐.

^{๖๐} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

^{๖๑} ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓/๖๗๕.

(๒) สมาธิและปัญญา^{๖๒} คือ เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่าน สงบอยู่กับตัวไร้สิ่งขุ่นมัว สดใส มุ่งไปอย่างแน่วแน่เท่าใด การรับรู้ การคิดพิจารณาพิจารณาองเห็นและเข้าใจสิ่งต่างๆ ยิ่งชัดเจน ตรงตามจริง เล่น คล่อง เป็นผลดีในทางปัญญามากขึ้นเท่านั้น

การฝึกอบรมตามลำดับจากพื้นฐานไปสู่จุดสูงสุด กล่าวคือ การแยกหลักไตรสิกขาออกเป็นหลักภาวนา ๓^{๖๓} ดังนี้

(๑) ภาวนา^{๖๔} การพัฒนากาย หมายถึง การพัฒนาอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกว้างขวางกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลเจริญงอกงาม ให้กุศลเสื่อมสูญ พัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

(๒) จิตตภาวนา^{๖๕} การพัฒนาจิต หมายถึง การฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตา กรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

(๓) ปัญญาภาวนา^{๖๖} การพัฒนาปัญญา หมายถึง การฝึกอบรมปัญญาให้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ จนสามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปราศจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

การพัฒนาทั้ง ๓ ประการนี้ ถือว่าครบกระบวนการของการพัฒนาบุคคลที่เป็นพระธรรมกถึกต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นบุรุษหรือสตรีก็ตาม ต้องมีหลักธรรมดังกล่าวแล้ว เพราะสามารถพัฒนาไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตคือความหลุดพ้นได้ และการที่จะยอมรับว่าการพัฒนาดังกล่าวเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ความเห็นเบื้องต้นต้องถูกต้องก่อน ปัจจัยเบื้องต้นที่จะทำความเห็นของบุคคลให้ถูกต้องคือ โยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งถือเป็นนิมิตหมายเบื้องต้นให้เกิด อริยมรรค เกิดสัมมาทิฐิ และเป็นทางนำไปสู่การพัฒนาที่สูงขึ้นไป^{๖๗}

๓.๓ อกุศลธรรมที่เป็นข้าศึกต่อพระธรรมกถึก

การศึกษาอกุศลธรรมที่เป็นข้าศึกต่อพระธรรมกถึก เป็นการกล่าวถึงอกุศลธรรมที่เป็นข้าศึกต่อพระธรรมกถึกตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งออกเป็น วจีทุจริต และมโนทุจริต ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๓.๓.๑ วจีทุจริต

^{๖๒} ชู.เปต. (ไทย) ๒๖/๓๐๗/๒๘๒.

^{๖๓} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๙/๑๔๔-๑๔๖.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

^{๖๗} พระมหาบุรณะ ชาตเมโธ, เก็บเพชรจากพระไตรปิฎก : ขุมทรัพย์จากชาดก , (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๑-๑๐๒.

วจิหุจริต เป็นอกุศลธรรมที่เป็นข้าศึกต่อพระธรรมกถึก หมายถึง ประพฤติชั่วทางวาจา เรียกว่า วจิหุจริต แบ่งออกเป็น ๔ ประการคือ

(๑) มุสาวาท คือ พูดเท็จ^{๖๘} หมายถึง ใช้คำพูดโกหก หลอกลวง เพื่อต้องการทรัพย์สมบัติของคนอื่นมาเป็นของตน ชายหลอกหญิง หญิงหลอกชาย เพื่อต้องการเสพกาม หรือหลอกไปข่มขืน หลอกให้เสพยาเสพติด เป็นต้น นี้เรียกว่า วจิหุจริต

(๒) ปิสุณวาจา คือ พูดส่อเสียด^{๖๙} หมายถึง พูดจาถูกเหยียดหยาม พูดให้ผู้อื่นเจ็บช้ำน้ำใจ พูดให้เสียชื่อเสียงทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทำให้เกิดความโกรธแค้น อาฆาต พยาบาท ปองร้าย ทะเลาะวิวาท เกิดความแตกแยกในหมู่คณะ ขาดความสามัคคี นี้คือ การพูดส่อเสียด เรียกว่า วจิหุจริต

(๓) ผรุสวาจา คือ พูดคำหยาบ^{๗๐} หมายถึง การใช้วาจาที่ไม่สุภาพต่อผู้อื่น เช่น เปรียบเทียบว่าเป็นสัตว์ต่างๆ ที่ไม่เป็นสิริมงคลหรือเปรียบเทียบกับอวัยวะเบื้องต้น เปรียบเทียบกับอวัยวะอื่นๆ ที่ไม่สมควรนำมาพูดกัน ทำให้ผู้ฟังเกิดความโกรธแค้น อาฆาต พยาบาท ปองร้าย หรือทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง นี้คือ ตัวอย่างของการพูดคำหยาบ เรียกว่า วจิหุจริต

(๔) สัมผัสปปลาปะ คือ พูดเพ้อเจ้อ^{๗๑} หมายถึง พูดในเรื่องที่ไม่มีเหตุ ไม่มีผล ไร้สาระ ไม่มีประโยชน์กับผู้พูดและผู้ฟัง สร้างความเดือดร้อนรำคาญให้กับผู้อื่น ทำให้เสียบรรยากาศในการพูดคุย สร้างความเสื่อมเสียให้กับตนเอง ไม่มีผู้ใดต้องการจะพูดด้วย นี้คือตัวอย่างการพูดเพ้อเจ้อ หรือ เรียกว่า วจิหุจริต

ผู้ใดที่ประพฤติดังที่กล่าวมาแล้วนี้ คือการทำความชั่วทางวาจา เป็นเหตุให้ทำความชั่วทางกาย ซึ่งเป็นการทำผิดกฎหมาย ผิดครรลองคลองธรรม ผิดจารีตประเพณี โดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนที่จะเกิดขึ้นกับตนเองและผู้อื่น ต้องได้รับโทษตามกฎหมายของบ้านเมือง เช่น ตีตักเตือน ตีตราง เสียทรัพย์สินเงินทอง เสียชื่อเสียงวงศ์ตระกูล ขาดคุณธรรมประจำใจ คือขาดสัจจะ (พูดไม่จริง) ไม่มีใครเคารพนับถือ และสร้างความเดือดร้อนให้กับตนเองและผู้อื่น ทำให้ประเทศชาติบ้านเมืองไม่สงบสุข

การทำความผิดทั้ง ๔ ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ คือ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ นี้คือ การประพฤติชั่วทางวาจา เรียกว่า วจิหุจริต เป็นข้าศึกหรือเป็นอุปสรรคต่อการเป็นพระธรรมกถึกที่ดีในการอบรมสั่งสอนประชาชนทั่วไป

๓.๓.๒ มโนหุจริต

มโนหุจริต เป็นอกุศลธรรมที่เป็นข้าศึกต่อพระธรรมกถึก หมายถึง ประพฤติชั่วทางใจ เรียกว่า มโนหุจริต โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประการคือ

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๕.

^{๖๙} อ้างแล้ว, หน้า ๒๓๕.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๕.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

(๑) อภิขมา คือ โลภอยากได้ของผู้อื่น^{๗๒} หมายถึง มีจิตใจจดจ่อคิดอยากได้ทรัพย์สินเงินทองของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยไม่คำนึงถึง ผิด ถูก ชั่วดี ไม่ว่าจะได้มาด้วยวิธีใดก็ตาม แม้จะผิดกฎหมาย ผิดครรลองคลองธรรม ผิดจารีตประเพณี สร้างความเดือดร้อน ความทุกข์ใจให้กับตนเอง นี่คือ ความโลภคิดอยากได้ทรัพย์สินเงินทองของผู้อื่น ที่เรียกว่า มโนทุจริต

(๒) พยาบาท คือ คิดร้ายผู้อื่น^{๗๓} หมายถึง มีจิตใจจดจ่อที่จะทำร้าย ทำลายคนที่เราไม่พอใจ ต้องการให้เป็นอันตรายถึงชีวิต ต้องการให้เจ็บป่วย หรือทำให้เขาเสียทรัพย์สินสมบัติเงินทอง เสื่อมเสียชื่อเสียง ได้รับความทุกข์ทรมานต่างๆ ทำให้ตัวเองทุกข์ใจ นี่คือ คิดโกรธ อาฆาต พยาบาท ปองร้าย ที่เรียกว่า มโนทุจริต

(๓) มิจฉาทิฎฐิ คือ เห็นผิดคลองคลองธรรม^{๗๔} หมายถึง มีความเห็นว่า บาป บุญ คุณ โทษ ไม่มีจริง ไม่เชื่อว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ไม่เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม ไม่เชื่อว่าชาติก่อน ชาตินี้ ชาติหน้ามีจริง นี่คือ ความคิดเห็นที่ผิดคลองคลองธรรม ที่เรียกว่า มโนทุจริต

การประพฤตชั่วทางใจ คือคิดโลภ คิดโกรธ คิดเห็นผิดจากครรลองคลองธรรม เป็นบาปทางใจ ทำให้เกิดทุกข์ จิตใจเศร้าหมองแต่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การเห็นผิดคลองคลองธรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นี่คือการประพฤตชั่วทางใจ เรียกว่า มโนทุจริต ดังนั้นการประพฤตชั่วทางใจนี้เป็นไปตามอำนาจของกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่ครอบงำจิตใจ ของแต่ละบุคคล เพราะฉะนั้น พระธรรมกถึก ถ้า คิดชั่วก็เป็นทุกข์ทางใจ ถ้าพูดชั่วก็เป็นทุกข์ทางวาจา นี้เรียกว่า พูดชั่วและคิดชั่ว ล้วนแล้วแต่เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ทั้งสิ้น ขอให้พระธรรมกถึก ทุกรูปจดเว้นจากการทำชั่วทางวาจาและใจ แล้วมาประพฤตดีด้วยวาจาและ ใจ ที่เรียกว่า พูดดี และคิดดี ซึ่งเป็นเหตุให้พระธรรมกถึกรูปนั้นเป็นนักเทศน์ที่ดี หรือที่เรียกว่า มีความรู้คุณธรรม

๓.๔ สรุป

สรุปความว่า หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติของพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น อนุปุพพิกา เป็นธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อฟอกอริยาคัยของบุคคล ผู้ฟังให้มีความประณีตขึ้นไปโดยลำดับ เริ่มตั้งแต่ (๑) ทานกถา กล่าวด้วยทาน คือการให้ (๒) สีลกถา คือ กถาที่ว่าด้วยคุณของศีล (๓) สักคกถา คือ กถาแสดงสวรรค์ (๔) กามาทีนวกถา คือ กถาว่าด้วยโทษแห่งกามทั้งหลาย (๕) เนกขัมมานิสงส์ คือ อานิสงส์แห่งการออกจากกาม อนุปุพพิกา จึงเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึกโดยตรงที่ใช้ในการแสดงธรรมแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่สนใจในการฟังธรรม สติการสอนของพระพุทธเจ้า การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าทุกครั้ง จะทรงใช้พุทธวิธีการสอนซึ่งมีรูปแบบและวิธีการแตกต่างกันไป ทรงใช้รูปแบบการสอนครบทั้ง ๔ ประการได้แก่ (๑) สันทิสสนา หมายถึง การอธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง (๒) สมหาปนา หมายถึง การชักจูงใจให้เห็นจริงด้วย (๓) สมุตเตชนา หมายถึง การเข้าใจให้แจ่มแจ้ง

^{๗๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

(๔) สัมผัสสังขาร หมายถึง การขโมยใจให้เข้มแข็ง ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปรี้ยวด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการปฏิบัติ

องค์แห่งพหูสูตร ๕ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระธรรมกถึก หมายถึง เป็นคุณสมบัติที่ทำให้ควรได้รับชื่อว่าเป็นพหูสูตร คือ ผู้ได้เรียนรู้มาก หรือคงแก่เรียน ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ (๑) พหูสูตรา หมายถึง ฟังมาก (๒) ธตา หมายถึง จำได้ (๓) วจสา ปริจิตา หมายถึง คล่องปาก (๔) มนสาอนุเปกขิตา หมายถึง เพ่งขึ้นใจ (๕) ทิฏฐิยา สุปฏิวิธธา หมายถึง ขบได้ด้วยทฤษฎี ภิกษุผู้เถระประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนพรหมจรรย์ หลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก คือ องค์แห่งเทศนา ๒ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก หมายถึง การแสดงธรรม หรือ การชี้แจงแสดงความ แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ (๑) บุคคลาธิษฐานเทศนา หมายถึง เทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้ง (๒) ธรรมาธิษฐานเทศนา หมายถึง เทศนามีธรรมเป็นที่ตั้ง รูปแบบตอบปัญหาของพระพุทธเจ้า เมื่อปัญหาและจุดประสงค์ของบุคคลผู้ทูลถามนั้นมีหลากหลาย การตอบปัญหาของพระพุทธองค์ทรงถือปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้นหลายรูปแบบ เพื่อให้เหมาะสมกับบุคคลและสถานการณ์ โดยแบ่งออกเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) เอกัณสพยากรณียปัญหา คือ ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว (๒) ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา คือ ปัญหาที่ควรโดยย้อนกลับ (๓) วิวัชชพยากรณียปัญหา คือ ปัญหาที่ควรแยกตอบ (๔) ฐปนียปัญหา คือ ปัญหาที่ควรงดตอบ

กัลยาณมิตร ๗ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนต่อพระธรรมกถึก หมายถึง ความกรุณาที่แสดงออกในการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการคือ (๑) ปิโย หมายถึง น่ารัก (๒) ครุ หมายถึง น่าเคารพ (๓) ภาวนีโย หมายถึง น่ายกย่อง (๔) วตฺตา หมายถึง รู้จักพูด (๕) วจนกฺขโม หมายถึง อดทนต่อถ้อยคำ (๖) คมกัริญจ กถิ กตฺตา หมายถึง กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้ (๗) โน จญฺฐานเณ นิโยชเย หมายถึง ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย ไตรสิกขา หลักธรรมที่สนับสนุนต่อ พระธรรมกถึก หมายถึง การฝึกอบรมเรื่องศีล ฝึกอบรมในเรื่องจิตและการฝึกอบรมในเรื่องปัญญา คือ การศึกษา ทั้ง ๓ ประการคือ (๑) อธิศีลสิกขา หมายถึง การฝึกศึกษาในด้านความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีพ ให้มีชีวิตสุจริตและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน (๒) อธิจิตตสิกขา หมายถึง การฝึกศึกษาด้านสมาธิ หรือพัฒนาจิตใจของตนให้เจริญได้ถึงที่สุดมีสมาธิตั้งมั่น (๓) อธิจิตปัญญาสิกขา หมายถึง การฝึกศึกษาในปัญญาสูงขึ้นไป ให้รู้คิดเข้าใจมองเห็นตามความเป็นจริง

อกุศลธรรมที่เป็นข้าศึกต่อพระธรรมกถึกเช่น วิทจริต คือ การประพฤติชั่วทางวาจา มีพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ และ การประพฤติชั่วทางใจ คือคิดโลภ คิดโกรธ คิดเห็นผิดจากครรลองคลองธรรม เป็นบาปทางใจ ทำให้เกิดทุกข์ จิตใจเศร้าหมองแต่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การเห็นผิดครองครองธรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นี่คือการประพฤติชั่วทางใจ เรียกว่า มโนทุจริต ฉะนั้น พระธรรมกถึกที่ดีควรงดเว้นจากวจีทุจริต และมโนทุจริต ในการเทศนาอบรมสั่งสอนพุทธศาสนิกชน และเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป